

içlerinde İlhanlı devlet adamı Atâ Melik Cüveynî ile kardeşi Şemseddin Cüveynî'nin de bulunduğu bazı devlet adamlarını öven şiirler yazdı. Hayatını halka hizmetle ve irşatla geçirdi. Aldığı yetkin eğitime rağmen bir devlet görevi kabul etmedi. Ömrünün son yıllarını şimdi medfun bulunduğu Şiraz'ın kuzeybatısındaki hankahında riyazet ve ibadetle geçirdi. 9 Aralık 1292 tarihinde vefat etti. Zamanla harap olan mezarı ve hankahı 1766 yılında Kerim Han Zend tarafından yeniden yaptırıldı. Mezarı bugün bir ziyaretgâhtır.

Manzum ve mensur eserleri, esas olarak *Bostan* ve *Gülistan* kitapları ile dört gazel derlemesinden, kıtalardan oluşmaktadır. Bu eserler *Külliyât* adı altında toplanmıştır. *Külliyât* on altı kitap ve altı risale olmak üzere yirmi iki veya on altı kitap yedi risale şeklinde yirmi üç eseri ihtiva edecek biçimde derlenmiştir (*Külliyât*, s. 923-925). Ancak Sa'dî deyinice akla önce *Bostan* ve *Gülistan* gelir.

Henüz hayatta iken eserleriyle büyük bir şöhret kazandı ve İslam dünyasının farklı yerlerinde bilinir bir isim haline geldi. Zamanla bu tanınırlığı katlanarak arttı ve şiirleri, anekdotları yüzyıllarca ezberlenip dilden dile dolaştı. Hakkında hikâyeler, söylenceler üretildi. Eserleri başka dillere çevrildi; özellikle Osmanlı ülkesinde medreselerde ders kitabı olarak okutuldu. İran dışında Osmanlı ülkesi, Orta Asya ve Hindistan olmak üzere eserlerine yüzlerce nazireler, şerhler yazıldı.

Eserleri arasında özellikle *Bostan* ve *Gülistan* edebî nitelikleri ve içerikleri yanında birer ders kitabı olarak da işlev gördü, Farsça'nın öğrenilmesinde bir araç olarak da kullanıldı. Denebilir ki Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si tekkelerde, *Bostan* ve *Gülistan* ise medreselerde Farsça'nın farklı coğrafyalarda yaşamasının en etkili unsurları oldu. Hem dil öğretim aracı hem içeriği ile çok önemli bir eğitim materyali olarak kullanılan *Bostan* ve *Gülistan* Osmanlı kimliğini oluşturan temel metinlerdendir. Bu eserler aracılığı ile geleneksel İslam ahlakı telkin edilmiş dil öğretimi sağlanmıştır. *Gülistan* ve *Bostan* bu konumlarını Cumhuriyet döneminde 1928 yılına kadar sürdürdüler.

Sa'dî aşırılıkları reddeden bir eğitim anlayışını savunur. Ölçüsü hızlı ve uyumsuzluk gibi cebir ve şiddeti de doğru bulmaz. Eserlerinde ele aldığı konuları akıcı ve yalın bir dille ifade eder. Kendinden önceki dönemde oluşan külfetli üsluba iltifat etmemiş, anlatmak istediklerini kolay gibi görünmekle birlikte taklidi imkânsız bir akıcılıkla dile getirmiştir. Onun en belirgin özelliği hem şiirde hem de nesirde ulaştığı özlü ifade biçimidir. Kendini az kelimeyle açık ve güçlü bir biçimde dile getirebilme yeteneğidir. Bir eğitim öğretim metodu olarak dinî

ve ahlakî değerlerin çocuklara hikâyeler yoluyla öğretilip kazandırılması gerektiğini savunmuştur. Tesiri sadece Fars edebiyatıyla sınırlı kalmamış, zamanla Türk ve Urdu edebiyatlarıyla Batı edebiyat dünyasında da önemli izler bırakmıştır. Özellikle *Gülistan* Türkçe'ye en çok çevirisi yapılan, nazire ve şerhlere konu olan, hakkında müstakil sözlükler hazırlanan, ezberlenen ve seçmeler yapılan bir eserdir. Bunların sayısı Türkçe'de altmış sekiz adettir. Onun kadar olmasa da *Bostan* için de aynı şeyler söylenebilir. XVII. yüzyıldan itibaren Batılı düşünürlerin de dikkatini çeken Sa'dî'nin eserleri dünyanın bütün önemli dillerine çevrilmiş, bu yüzden Birleşmiş Milletler Genel Merkezi'nde onun *Gülistan*'ından alınan ve "İnsanlık bir vücudun azaları gibidir" diye başlayan beyitleri yazılmıştır.

KAYNAKÇA

- Akyüz, Yahya. "Sa'dî'nin Eğitimsel Görüşleri". *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. 1/2 (1969), s. 73-82.
- Avcıoğlu, Gamze Gizem. *Sa'dî-yi Şîrâzî'nin Hayatı, Eserleri ve Türk Edebiyatındaki Yeri*. Dr.T, İstanbul Üniversitesi, 2018.
- Ceyhan, Âdem. "Eğitim Bakımından Gülistan". *Turkish Studies*. 2/4 (2007), s. 228-247.
- Çiçekler, Mustafa. "Sa'dî-i Şîrâzî". *DİA*. 2008, XXXV, 405-407.
- Olgun, İbrahim. "Türkçe Sadi ve Hafız Çevirileri". *Türk Dili, Çeviri Sorunları Özel Sayısı*. 38/322 (1978), s. 117-126.
- Sevindik, Hakan. *Türk Edebiyatında Bostan ve Abdî'nin Manzum Bostan Tercümesi (İnceleme-Metin)*. Dr.T, Selçuk Üniversitesi, 2014.
- Yazıcı, Tahsin. "Sa'dî". *İA*. 1967, X, 36-41.

Mustafa İSEN

SAATLİ MAARİF TAKVİMİ

Ön ve arka yüzünde çeşitli dinî, kültürel ve toplumsal bilgiler içeren takvim türü.

XV. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı devlet teşkilatında önemli bir yere sahip olan müneccimbaşılık kurumunun görevlerinden biri de düzenli olarak her yıl devletin resmî takvimlerini hazırlamaktı. Ancak bu takvimler saray ve devlet yöneticileri için sınırlı sayıda hazırlandığından toplumsal hayatı çoğunlukla etkilememiştir. Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılın ortalarından itibaren kitap, ga-

Saatli Maarif Takvimi kapak ve örnek sayfası

zete ve dergi sayısında âdetâ bir patlama olmuş, bu durum takvim sayısında da önemli bir artışa sebep olmuştur. Zamanı takip ederken birçok pratik bilgiyi kazandırabilecek bir içeriğe sahip olması ve matbaalara münhal zamanlarını değerlendirme fırsatı sağlaması gibi nedenlerle takvim yayıncılığı önemli ölçüde gelişme göstermiştir. Bir yıl içinde günleri, haftaları, ayları, daha ayrıntılı bir şekilde gösteren yeni takvimler, böylece Osmanlı toplumsal hayatının önemli bir parçası haline gelmiştir. Münecimbaşı takvimlerinde, sadece her ay bir sayfaya gelecek şekilde iken, yeni takvimlerde her gün için ayrı sayfalar hazırlanmıştır. Duvara asılan ve her gün birer yaprak kopartılarak takip edilen yeni takvimler, daha sonra duvar takvimi olarak adlandırılmaya başlanmıştır.

Duvar takvimlerinde ortak olarak; hicrî, rûmî ve miladî takvime ilişkin gün, ay ve yıl bilgilerine, namaz vakitlerine, halk takvimindeki önemli iklim olaylarına ve yayıncının yaklaşımları doğrultusunda önemli tarihî olaylara ve çeşitli eğitici bilgilere yer verilmektedir. Günümüzde masa takvimi, cep takvimi, ajanda vb. türleri olan takvimler içinde duvar takvimleri hâlâ yaygın olarak kullanılmaktadır. Bununla beraber reklam ve tanıtım için takvimlerin ücretsiz dağıtılmaya başlanması ve ardından dijital takvimlerin ortaya çıkmasıyla ticarî takvim piyasası önemli ölçüde zayıflamıştır. Bütün bu yeni gelişmelere rağmen duvar takvimleri, geçmişten günümüze bir yaygın eğitim materyali olarak önemini korumaktadır. Ebüzziyâ Mehmed Tevfik'in şu sözleri, duvar takvimlerinin bu yönünü ifade etmektedir: "Otuz senelik tecrübelerime istinaden, diyebilirim ki vâsita-yı maarif içinde takvimden müfit, müfit olmakla beraber latif ve münakkah malumat verir âsâr gösterilemez. Biraz okumak bilen kadın, erkek, takvim sâyesinde öğrendiklerini kimseden öğrenemez" (Tevfik, 1317-1318, 1-12).

Türkiye'de modern anlamdaki ilk duvar takvim-

lerinden biri Ebüzziyâ Mehmed Tevfik'in takvimi (1873), diğeri ise ilk yayımlanma tarihi tam olarak belirlenemeyen Saatli Maarif Takvimi'dir. Saatli Maarif Takvimi, İstanbul'un en eski kitabevlerinden biri olan Maarif Kitaphanesi'nin yayınlarındandır. Kurucusu Hacı Kasım Efendi, 1860 yılında İran'ın Hoy şehrinde İstanbul'a göç etmiş ve aynı yıllarda Hakkâklar Çarşısı'nda (bugünkü Beyazıt Sahaflar Çarşısı) yayıncılığa başlamıştır. Kısa bir süre sonra Bâbüâlî'deki yerine taşınan yayınevini, Hacı Kasım Efendi'nin oğlu Naci Kasım Açık el uzun yıllar idare etmiş, yayınevinin asıl gelişmesi de onun zamanında olmuştur. Maarif Kitaphanesi, adını Maarif Takvimi ile duyurmuş ve Saatli Maarif Takvimi ülke çapında yaygınlaşarak, toplumda takvim kullanım alışkanlığının oluşmasında öncü rol üstlenmiştir.

Saatli Maarif Takvimi görsel açıdan diğer duvar takvimlerine benzemekle beraber, içerik açısından önemli farklılıklara sahiptir. Takvim yaprağının ön yüzünde dinî ve millî günlere, namaz saatlerine, güneş ve ayın hareketi ile mevsimlere ait bilgiler yer almaktadır. Arka sayfasında ise çoğunlukla küçük bir şiir, günün tarihi, yemek listesi ile birtakım faydalı bilgiler bulunmaktadır. Saatli Maarif Takvimi'nde yer alan kişiler arasında Atatürk adı öne çıkmakta, takvim yaprağında belirtilen tarihî olaylar içinde de Atatürk ve Atatürk devrimleri yoğun bir şekilde işlenmektedir. Keza Türk ve dünya tarihindeki önemli siyaset, bilim ve edebiyat insanların doğum ve ölüm tarihlerinin yanı sıra özellikle Hz. Muhammed ve Hz. Ali'ye ilişkin bilgiler de dikkati çekmektedir. Bu bilgilerin yanı sıra il ve ilçelerin kurtuluş tarihlerine, dinî ve millî bayramlara ve çeşitli mesleklerle ilişkin günler ve haftalar da bu takvimde gösterilmiştir. Önemli günler ve haftalar da Saatli Maarif Takvimi'nin içeriklerinden birini oluşturmuştur. Bu çerçevede "körler günü ve haftası, sigarayı bırakma günü, sevgililer günü, basın şehitlerini anma günü, dünya dans günü, yeşilay haftası, orman haftası, çevre koruma haftası" gibi tarihlere takvimde yer verilmiştir. Saatli Maarif Takvimi'nde İstanbul'da ilk sinemanın açılması, Azerbaycan'ın Latin alfabesine geçmesi, Atatürk'ün ilk heykelinin İstanbul Sarayburnu'nda dikilmesi gibi. Türkiye'nin modernleşme girişimleriyle ilgili birtakım tarihler de yer almıştır. Mesela Saatli Maarif Takvimi, Cumhuriyet tarihi boyunca sıkça görüldüğü şekliyle hem dinî bilgilere hem de modernleşme girişimleriyle bağlantılı tarihî olaylara yer vermiştir. Böylece Batılılaşma hareketleri ve dinî hayat arasında bir uzlaşma sağlama girişimi göstererek, gelenekçi ve modernist bir çizgi takip eden yaygın önemli bir eğitim aracı olmuştur.

KAYNAKÇA

Aydüz, Salim. "Osmanlı Devleti'nde Müneccimbaşılık Müessesesi". *Belleten*. sy. 257 (2006), s. 167-264.

Çolak, Güldane. *Osmanlı Matbaacılığında Takvimhane-i Amir'e'nin Yeri ve Önemi*. YLT, İstanbul Üniversitesi, 2011

Ebüzziyâ Tefvik. *Takvimü'n-Nisâ 1317-1318*. 1-12.

Erken, Mehmet. "Naci Kasım Açikel (1884-1963)". *Müteferrika*. sy. 57 (2020), s. 247-253.

Şenkardeşler, Aysegül. *Takvimlerin Toplumsal İşlevleri: Saatli Maarif Takvimi Örneği*. YLT, Karabük Üniversitesi, 2013.

Ünsal, Artun. "Saatli Maarif Takvimi: Gelenekçi, Laik ve Modern". *Cogito*. sy. 22 (, 2000), s. 151-159.

Yüksel, Ahmet. "Osmanlı'da Zamanı Anlamak: Duvar Takvimlerinin Basım ve Yayımı Üzerine Bazı Bilgiler". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 3/12 (2010), s. 502-516.

Mustafa SAGDIÇ

Sâdık Rifat Paşa

SÂDIK RİFAT PAŞA

(1807-1857)

Devlet adamı, diplomat, yazar.

İstanbul'da doğdu. Babası II. Mahmud'un saltanatında Tophane eminliği, Tersane eminliği, Masârifat nazırlığı gibi üst seviyede görevler üstlenen Hacı Ali Bey, dedesi Enderûn-ı Hümayun'da iken kireçbaşıyla tayin edilen Said Bey'dir.

Küçük yaşta iyi bir eğitim aldı. On beş yaşında Enderun'daki Hazine Odası'nda çırak/stajyer memur olarak göreve başladı. 1823'te Sadaret Mektûbi Odası'na alındı. 1828'de yabancı devlet adamlarına gönderilecek önemli evrakın hazırlandığı Dîvân-ı Hümayun dairelerinden Âmedî Kalemî'nde görevlendirildi. Bu görevde iken Yunan isyanı, Rusya seferi ve Mısır meselesi gibi sorunların halline dair hükümetin gerçekleştirdiği müzakereleri, elçilerle yapılan görüşmeleri kayıt altına aldı. Hükümetin en hassas toplantılarında zabıt kâtibi ola-

rak bulunan Sâdık Rifat 1828-1829'daki Osmanlı-Rusya savaşı sürecini *Rusya Muharebesi Tarihi* başlığı ile yazdı.

II. Mahmud'un 1831 yazındaki Edirne ve Gelibolu seyahatlerindeki maiyetinde yer aldı. Bu tarihten sonra bürokraside hızla yükselmeye başladı. 1833'te Küçük Evkaf muhasebeciliğine, 1834'te önce Âmedî vekilliğine getirildi. 1836'da ise bu dairesinin asaleten amiri oldu. Bu süreçte dönemin iç ve dış siyasetinde etkili olacak bürokratların eğitiminde ve yetişmesinde bir okul vazifesi gören Tercüme Odası'nda yetişenlerden biri de Sâdık Rifat idi.

Ekim 1837 yılında Viyana büyükelçisi oldu. Elçiliği sırasında dönemin Avrupa siyasetinde önemli bir yeri olan Avusturya Başbakanı Metternich ile irtibat halinde bulundu. Viyana'da iken Avrupa'nın nasıl geliştiğini ve gelişmesinde eğitimin de önemli rol oynadığını anlattığı *Avrupa Ahvâline Dair Risâle*'si'ni yazdı. Viyana elçiliğini sürdürürken Ekim 1839 yılında Hariciye müsteşarlığına getirildi. Aralık 1839'da İstanbul'a geldi. Mısır meselesinde Mehmed Ali Paşa ile görüşmek üzere Ağustos 1840'ta İskenderiye'ye gitti. Burada iken sadaret (başbakanlık) müsteşarlığına atandı. Bu görevinden sonra Sâdık Rifat sık sık nazırlık, meclis başkanlığı gibi üst seviye görevlere getirildi. 30 Mart 1841'de Hariciye nazırı oldu. 1842'de Rumeli eyaleti müfettişliğine tayin edildi. Ekim 1842 tarihinde tekrar Viyana büyükelçisi oldu. İlerleyen yıllarda üç kere daha Hariciye nazırlığı (1843-1844, 1848, 1853), iki defa eğitime dair de kararlar alan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye azalığı (1842, 1844) ve bu meclisin dört kere reisliğini (1845, 1849, 1850, 1853), Maliye nazırlığı (1848), Meclis-i Âlî üyeliği (1850) ve Meclis-i Âlî-yi Tanzimat'ın üyeliğini (1854-1856) ve vekâleten reisliğini (1856) yaptı.

İlk Hariciye nazırlığından azledildikten sonra 1842 yılında yeni bir göreve atanana kadar geçen sekiz aylık sürede sıbyan mektepleri için *Risâle-i Ahlâk*'ı yazdı. İlk Meclis-i Vâlâ başkanlığında (1845-1848) eğitime dair reformları görüşmek amacıyla kurulan Meclis-i Maârif-i Umûmiye; Meclis-i Vâlâ ile Hariciye Nezareti'nin ortak sorumluluğuna getirildi.

Sâdık Rifat 11 Şubat 1857 tarihinde kalp hastalığından vefat etti. Eyüpsultan'da babasının yanına defnedildi. Oğlu Mehmed Rauf Paşa (1829-1883) Sâdık Rifat'ın eserlerini, layihalarından ve dış görevlerde iken hükümete gönderdiği yazılarından seçtiklerini 1858'de *Müntehabât-ı Âsâr* başlığı ile neşretti. *Mukaddime* başlığı altında yazdığı babasının hal tercümesini de bu eserde yayımladı.

Devlet adamlığından ziyade bir düşünür olarak